

Márai Sándor 1956-os kommentárjai a Szabad Európa Rádióban

Nyugat Közép-Európához való viszonyát a második világháborút követően kialakult status quo megtartása alakította. A két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió bármilyen meggondolatlan lépése globális méretű atomháborúval fenyegetett, ezt elkerülendő, a felek óvatos politikát folytattak, és tiszteletben tartották egymás érdekszféráit. Az 1956. júniusi lengyel események kapcsán Dulles amerikai külügyminiszter állásfoglalása – miszerint szovjet fegyveres beavatkozás esetén sem nyújtana katonai támogatást a poznani munkásoknak – ezt a tényt támasztja alá. A legújabb kutatások alapján¹ a térségre irányuló nyugati figyelmet döntően befolyásolta az is, hogy kívül esett a tradicionális francia, angol és amerikai érdeklődési körökön. Ebből a szempontból érthető, hogy a hidegháborús „álváltás”-nak, azaz a Szovjetunió belső krízisének tekintett magyar forradalom miatt maradt külső segítség nélkül. Téves tehát az a nézet, amely szerint a szuezi válság egyidejűségével magyarázható a fegyveres beavatkozás elmaradása – ez legfeljebb az ENSZ döntésében a magyar semlegesség elismerésére hajlandó, viszont az egyiptomi események miatt halogató taktikához folyamodó angol és francia képviselők háttérbe szorulását eredményezte az ellentétes amerikai véleménnyel szemben –, hiszen az USA-nak kidolgozott stratégiája és a térségben összpontosítható katonai ereje sem volt a lengyelhez hasonló felkelés fegyveres támogatásához. A reális és valójában a színtalpak mögött zajló politika mellett a '40-es évek végétől, az '50-es évek elejétől – a Truman-doktrínával, a Marshall-tervvel induló, aztán a médiát is bevonó – morális, a szovjet birodalom által leigázott népek felszabadítását hangoztató politikai stratégia működött. Eisenhower elnöki kampányának – már első, 1952-es megválasztása, majd az 1956-os magyar forradalommal egyidejűleg zajló másodszori nekirugaszkodása alkalmával – releváns eleme volt a szabadság hirdetése. Retorikájával elsősorban az amerikai közvéleményt és a hatalmi szempontból még semleges harmadik világot igyekezett megnyerni, ugyanakkor megtévesztette a vasfüggöny mögött élő népeket, akik szolgátságban éltek. A nagy lehetőséggel, hogy az emberiség örök mítoszát valóra, a szavakkal deklarált morális gondolatot tette, azaz reális gyakorlatra váltsa, az amerikai kormányzat nem élt. Nem is élhetett, hiszen aktív politikája csak a propaganda szintjén s különösen a hidegháborús stratégiai eszközzé fejlesztett SZER adásain keresztül érvényesült. Ennek mértékét az egyes szerzők vérmérséklete döntően befolyásolta. Bár a műsorpolitika a túlzott reménykeltés helyett a tárgyilagos tájékoztatást tűzte zászlajára, a valóságban az a kitétel, hogy a rádió munkatársai rab honfitársaikban ne hagyják elszunnyadni a szabadság vágyát, sokféle, néha igen heves hangnem-

ben² artikulálódott. A későbbi számonkérés alapja, ami a vasfüggöny innenső és túlsó oldalán egyaránt a rádió magyar forradalomban betöltött korántsem egyértelmű szerepét és felelősségét firtatta immanensen a megalakulástól kezdve jelen volt. Ennek következtében nem véletlen, hogy a hallottakat is ki-ki saját szájaíze szerint értelmezhetette, vagyis „azt hallott ki a rádió műsoraiból, amit éppen hallani szeretett volna. Ha felszabadítást, akkor felszabadítást, ha orosz kivonulást, akkor orosz kivonulást, ha pedig fegyveres segítséget, akkor fegyveres segítséget.” Elgondolkodtató továbbá az is, hogy vajon etikus volt-e a SZER vezetői részéről a többnyire kényszerből emigráló előadóktól a magyar viszonyokkal kapcsolatban feltétlen és hosszú távú tárgyilagosságot elvárni.

Az általában mérsékelt, tényekről és azok okairól vagy következményeiről beszámoló krónikás Márait az 1956-os drámai események megindítják: miközben a „titokzatos központ” energiájának világba szóródását, azaz a magyarság tettétől különféle nációk szellemi embereiben, íróiban és politikusaiban lángra lobbant lelkiismeretet körvonalazza, valamint a menekültek helyenként felelősségre vonó, helyenként visszafogott megnyilvánulásait rögzíti, nem feledkezik meg arról, hogy emberi hitének, írói hitvallásának ismét hangot adjon, sőt saját rosszhiszeműségét, tisztán nem látását beismerve a hazai, lázadó írók hitelét, amely a nemzet fennmaradásának elengedhetetlen biztosítéka, deklarálja. Az október 22-ei és a december 30-ai *Vasárnapi Krónika*, amelyben az írói felelősséget és hitvallás témáját pendíti meg, mintegy keretbe foglalja a *New York-i Napló* Amerikából Európára reflektáló adásait, a *Speciális Tudósításokat (Special Message)*, amelyek európai – többnyire müncheni és olaszországi – helyszíni közvetítések, valamint a *Vasárnapi Krónika* nagyobbrészt magyar helyzetet elemző darabjait.

A nyitó előadásban (*Vasárnapi Krónika*, 1956. október 22.) Rajk László október 6-ai újratemetésének egyik pillanatfelvételéhez fűz kommentárt. A fénykép előterében fiatal katona áll, mögötte „két polgári ruhás kommunista”, akik a pert követő tisztogatásban tűntek el a közéletből: az egyik börtönben, a másik „egyféle szellősebb, irgalmasabb alvilág”-ban töltötte a büntetést. Oldalt „feszés vigyázban”, rohamsisakos fiatal emberek állnak díszőrséget. A krónikás a kommunista szellemben felnevelt ifjúság gondolatainak árulkodó jegyeit fürkészi, hiszen tudja, hogy az erőszakos rendszer és a magyar nemzet jövője egyaránt ezen áll vagy bukik. A harc változatlanul ennek a nemzedéknek a lelkéért folyik, amely rezzenéstelen arccal figyeli a hajdani áldozatot hőssé avató ellentmondásos eseményt. Nem a visszakozás okát keresi, hanem a tekintetekben tükröződő véleményt, nem azt, hogy Gerő kormánya az újratemetéssel társadalmi szelepet nyitott-e meg, hanem azt, hogyan értékeli felettesei nehezen kiszámítható lépését az újabb generáció. Ugyanakkor emlékezni kezd arra a másik életre, amelyben írói helyzet- és szereptudata mágikus értelmet kapott. 1944 karácsonyán leányfalui otthonából figyelte a szovjet hadsereg fegyvelmezett bevonulásának kínos-kárhuzatos következményeit, az olthatatlan kíváncsiságból és szerzési vágyból elkövetett pusztítást és az emberi értékeket lábbal tipró, zabolátlan megszállást. Láttá Móricz Zsigmond feldúlt házában a szétszórt kéziratokon az idegenek sáros csizmáinak nyomait,⁴ és tapasztalt

egy másfajta, ezzel ellentétes irányba ható elbánást is. Mestersége varázsszóként hatott a szovjetekre: igazoltatáskor nevetve szabadon engedték, kezét fogtak vele, olykor ellátogattak hozzá, hogy szívélyes elbánásukról biztosítsák, máskor barátságosan felezték meg vele a zabrált cipót.⁵ Egy alkalommal – tolmács segítségével – sikerült megtudnia az egyik fiatal katonától, hogy azért tisztelik, mert foglalkozása alapján képes olvasni a gondolataikban.⁶ „Egy írói pálya nem sok kitüntetést tartogat. De ezt a választ ma is úgy őrzöm, mint valamilyen különös érdemrendet (kiemelés tőlem – K. M.)”.⁷ Az idegen elismerése nemcsak azt sugallja, hogy az írástudónak valamilyen emberfeletti – fényt árasztó – ereje van, hanem azt is, hogy ezzel a hatalommal élni, hatni, használni és gyógyítani tud. A személyes emlék, amit a krónikás az emberi elmúlást és nemzeti bizonytalanságot felidéző fénykép kapcsán, mintegy útmutatóul a hazai íróknak átnyújt, intő példa. Ha a megszállók, amint ezt tetteikkel és szavaikkal elárulták, ennyire félnek a szellemi erőttől, akkor hatékony fegyver lehet ez ellenük a magyarság jövőjéért, a felnövekvő nemzedék lelkéért vívott harcban. A lázadó íróknak szóló enyhültebb hang a krónikás reménytelibb ítéletét is jelzi: „Egy kis szakállas orosz katona nagyon pontosan meghatározott egy feladatot, és most, amikor a kommunista magyar írók és értelmiségiek fennszóval és nyomtatásban fogadkoznak, hogy nem írnak soha többé hazugságot, mindig, mindenben csak az igazat írják, a Rajk temetésén díszőrséget álló fiatal katona fényképe olyan az írók számára, mint egy komor felszólítás. Tíz-ezer kilométer távoból író nem vállalkozhat gondolatolvasásra, de a hazai írók ismerik ezt a katonát, és *időszerű lenne* (kiemelés tőlem – K. M.), ha most kimondanák helyette, mit is gondol ez a fiatalember valójában, mert látható az értelmes arcon, hogy gondol valamit.” Nyilvánvalóan megértette – véli a történelmi rekvizitummal bíbelődő krónikás –, hogy amíg a kommunizmus parancsa mozgatja a vezetőket, nem várható „tartós” és „eredményes” változás, hiszen „a személyek, akiket ő, a karhatalom fegyveres őre védeni kénytelen, egymás után buknak le abba a tömegsírba, amelyet egymásnak ástak”. A továbbiakban az ifjúság gondolatait formába öntő íróké a feladat, hogy a nemzet szabadulását elősegítsék, hiszen – ahogyan a *Nyitott ablak (Open Window)* 1954. október 28-án elhangzott interjújában maga is elismeri a megszállás „kettős tanulság”-át – nekik is be kell látniuk, hogy „a társadalmi fejlődést csak a Nyugat példái szerint” és önerőből⁸ lehet megvalósítani.

Magyarországon a szovjet hatalom a szellemi embereket erőszakkal idomította, vagy ellenkezés esetén peremlétre szorította, így igyekezett a kommunizmust legitímálni. Amerikában ugyanakkor a többség szabad akaratából megválasztott személyiség hitelesítette a demokrácia rendszerét. Az 1952-es világtörténelmi eseményt az amerikaiak és az európai elnyomott népek feszülten figyelték. Nem véletlenül, hiszen a hajdani Európa szabadságeszméjét vezérszólamává tevő Eisenhower célkitűzései között szerepelt a bolsevizmus feltartóztatása és a rab nemzetek megsegítése. Múltja biztosította az elnökválasztáson aratott sikert. A krónikás Márai, a másnap elhangzó *November 4-ei jelentés (Report of November 4, 1952)* alapján, maga is hiteles és aktív politikát vár tőle. „Az ember, aki egyszer már parancsnoka

volt egy keresztes hadjáratnak, amely szétzúzta az erőszakot a világban, *minden felelősséggel* (kiemelés tőlem – K. M.) a világszínpadra lépett” – vallja. Négy évvel későbbi újraválasztásáról azonban visszafogottan-parabolikusan nyilatkozik. Az 1956. október 31-ei *New York-i Napló*ban a „solvens”, a megszabadító, az ígéretét teljesítő Amerika képzetének csorbulását bizonyítja. „Az öregedés – kezdi meglehetősen sötét tónusban – egyik feltűnő tünete, amikor az ember már nem akar mást hallani, csak a saját véleményét. A parancsuralmak ez értelemben feltűnő gyorsan szenilisednek. A demokráciák, úgy tetszik, fiatalabbak, legalább is a választások előtt.” A nyitva hagyott tényközlésben a változás reménye lappang. Bár a szabad világban a küzdő felek bírálhatják egymás politikáját – ahogyan ezt Stevenson meg is tette –, azonban árulkodó és lehangoló, hogy Eisenhower a hatalomszerzésen kívül mintha semmi más nem érdekelné. Illanóban van erőteljes személyiségének hitele? – a krónikás nem elég bátor feltenni a kérdést, helyette közkeletű témákra ugrik: az Európából hazatért turisták üres beszámolóira, az újonnan megnyílt iparművészeti múzeum kiállítása kapcsán a kézművesség időszűrőségére, az amerikai irodalom gyökértelenségére, rövidebb műfajainak televényes burjánzására, s végül a halottak napját helyettesítő ünnepre, a Halloweenre. Nem azt mondja, hogy a kézművesnek, az artisannak nincs szerepe az automatizálódott világban, hanem azt, hogy háttérbe szorult a műfaj, amellyel nem használati tárgyat, hanem annak bizonyos „megnemesedett jelképé”-t teremt, „pincékben él, eretnek módjára alkot, mécses mellett”. A diktatúrák katakombába kényszerített irodalmát idéző látélet fölé Roger Martin de Gard emblematikus definícióját tűzi. Miután kijelenti, hogy a kézművesnek olyan – átmentő⁹ – szerepe van, „mint a stilsztának a korunkbeli irodalomban”, sajátos szillogizmust alkotva vonja be a nagy előd következtetését: „a stilszta az irodalomban az a kézműves, aki a közhelyet éremmé csiszolja”. Nem azt állítja, hogy az amerikai literatúrának nincs köze az európaihoz, hanem azt, hogy alkotói újrakezdők, mert reflexek helyett, „melyeket az európai író örököl”, inkább afféle kontinentális emléket őriznek. Új, rövid, kávéház helyett eszpresszóban születő műfajkísérleteik, zsigeri öntudat híján kevésbé életképesek: „mint lazac a homokban – hangzik a lesújtó vélemény –, úgy csírázik az eszpresszóban a líra”. S arra a kérdésre, amit az Európát bejáró, de annak spirituális tartalmát meg nem értő turisták lelkendező fecsegése ébreszt benne, nem talál megnyugtató választ. „*Hol lehet Európa?*”, a megoldás Amerika kezében van, amely az örökségről, úgy tűnik, megfeledezett, hiszen az életet jelentő szellem helyett, miként a gyerekek a kísértetünnepen, a halállal kacérkodik.

Márai 1956. november 4-én, a második szovjet intervenció napján több rádiós fórumon megszólalt. Az élőben kapcsolt New York-i stúdióból a magyar tragédia amerikai és szabad világban keltett hatását elemző, kimondatlanul is önszembesítésre ösztönző gondolatait mondta el. Éjfél előtt érkezett a *bíró*, hogy „Moszkva elszánta magát a merényletre”. A rádiók közlésével egy időben angol nyelvű röplapok jelentek meg az utcákon, amelyek tudósítottak a „tömegmészárlás”-ról és az „amerikai nép és kormányzat azonnali beavatkozását követelték”. Éjjel kettő után a szuezi válságról tárgyaló Egyesült Nemzetek is megkapta a hivatalos táviratot:

„az Egyesült Államok megbízottja sápadtan és könnyekkel a szemében, elcsukló hangon” közölte a jelentésben rögzített „minden félelmet és aggodalmat fölmúló tényeket”. Az ausztráliai képviselő megrendült, Lodge, az észak-amerikai megbízott pedig a Biztonsági Tanács azonnali összehívását „követelte”. Éjjel háromkor ültek először össze a magyar ügyben. Hajnal felé újabb hírek érkeztek, amelyek „a világ közvéleményének teljes mozgósítását követelték”. A New Yorkban élő rab nemzetek fiai és elsősorban a magyar földről elszármazottak tüntetést szerveztek. „Amíg beszélünk, gyülekeznek a tüntető tömegek, melyek New York utcáin és az Egyesült Nemzetek előtt vonulnak fel ma délután, hogy Magyarország megmentését követeljék a világtól.” Reggelre az újságok már az első tudósításokat közölték, és Leo Cherne, a nemzetközi segélyszervezet elnöke, aki személyesen vitt gyógyszerzállítmányt Budapestre, s már visszaérkezett, tapasztalatait a nyilvánosság elé tárta. Egy negyed nap elegendő volt arra, hogy a hír tömeget szervezzen a szabadság védelmében, s három, hogy a közlés igazolódjon a kortársi tapasztalat által. „Reggel hétkor a világ arra ébredt”, hogy „azonnal” cselekednie kell, ha nem akarja, hogy „az újkori történelem egyik katasztrófája” világméretűvé váljon. A világ tudja az igazságot, megértette, hogy hazugság alapján és jogtalanul irtja a magyar nemzetet az idegen hatalom: „az árulás, amelynek célja a magyar függetlenség teljes megsemmisítése [...] a magyar nép ellen tervezett tudatos, cinikus és könyörtelen merénylet”. A tárgyilagos tényközlés ezen a ponton egyéni meggyőződésbe torkollik: a nemzet túl fogja élni ezt a gyilkosságot. Márai hite erős, nem érvel, csak kijelent: vállalja a határokon átívelő sorsközösséget, és töretlenül vallja, hogy minden embernek van joga a szabadsághoz. „Minden embernek tudni kell otthon, hogy e pillanattól minden, ami odahaza történik, a világ ügye. Együtt pusztulunk, együtt menekülünk. Isten óvja Magyarországot!” Az ugyanezen a napon elhangzó, de a „valami történt” kezdetét október 23-ára tevő *Vasárnapi Krónikában* a látszólagos matematikai képtelenség ellenére ugyancsak a túlélés egyetlen lehetőségét támogatja: „A hírek sokasodtak, ismétlődtek, és a világ megértette, hogy a Szovjetunió nem tudja „legyőzni” Magyarországot, mert egy 200 milliós lélekszámú, állig felfegyverzett nagyhatalom nem „győzhet le” egy tízmilliós lélekszámú, fegyvertelen népet.” A gyilkosság sohasem jogos, nem adhat alapot a győzelemre, különösen akkor nem, ha erőszakkal fordul az ember elemi létjoga ellen. A magyar forradalom sok tanulsággal szolgál. A világ megértette, hogy a szabadságról nemcsak olvasni lehet, hanem életet is lehet áldozni érte. A rab nemzetek megtudták, hogy van menekvés, s „a lánc, amellyel megbilincseltek őket, a valóságban csak olyan erős, mint a leggyöngébb láncszeme”. A „keleti és nyugati megbékítők és várakozók”, akik a kommunista eszme jövőbeni felvirágzását ígérték, akik türelemre intettek, most megtanultak hallgatni. A szovjet megtudta, hogy biztonsági rendszere az első teherpróba alatt összeomlik, „mert a kommunista karhatalom a fogoly országokban az első lehetséges pillanatban a kommunisták ellen fordul, és egy európai háború egyértelmű azzal, hogy százmillió európai ember a vasfüggöny mögött polgárháborús arcvonalat alakít” ki ellene. Az európaiak és távol-keletiek egyaránt rájöttek, hogy „a kommunista népek boldog családjá-

nak” eszméje hazugság. S világos immár az is, hogy nem vádlottak, csak egy bűnös felelős a történekeért: a kommunizmus, amelynek „minden válfaját mint életformát” elutasította a magyar nemzet, amikor „kimondotta, hogy a kommunizmus a legkegyetlenebb csalás, amelynek minden válfaja merénylet az emberi természet és az ember természetes jogai ellen”. Egy nép megtanította a világot arra, hogy az erőszakos rendszerrel „nem lehet alkudozni”, s az „emberek százmilliói” feleltek a leckére.

Két nap múlva, november 6-án a rádió amerikai vezetése az író Thassy Jenővel együtt Münchenbe irányította. „Vedd úgy – mondta az út elején társának –, hogy mi most hadba indulunk. Bármit találunk is megérkezésünk után, tíz helyett fogunk dolgozni. Ami a néppünkkel történik, az szörnyű tragédia. A maga erejéből pár napra visszanyerte szabadságát, de a *Nyugat megint magára hagyja* (kiemelés tőlem – K. M.) Ázsia szabad prédájául.”¹⁰

Hamar bizonyossá vált számára, hogy a fenntartók az elkövetkező időben a rádió szerepét fogják megvizsgálni a magyar forradalom kirobbanásában, ami hirtelensége miatt mind a nyugati, mind a keleti szférában zavart keltett. „Kis ideig egyik sem tudta, hogy mit kezdjen vele. [...] Moszkva előbb döntött, a nyugati tétlenségből tudta, hogy mit tehet. Legközelebbi lépése valószínűleg a mi Rádiónk elhallgattatása lesz, a Nyugat segítségével, ha lehet. Máris mutatkoznak ennek jelei. A Szabad Európa Rádió nemzetközi vádlott lesz, mint a forradalom, a vérontás kirobbantója. Ez persze éppen olyan propagandaszöveg, mint a korábbi szovjet hazugságok. A rádió messze nem volt olyan hatásos, hogy kirobbantson egy forradalmat. Ehhez a szovjet erőszak, Rákosi és Gerő kellett. *De a Rádióknak mégsem szabad elhallgatni* (kiemelés tőlem – K. M.). Az amerikai politika sok botorságát ellensúlyozta, hogy a rab nemzeteket történelmi múltjukra emlékeztette, megakadályozta átnevelésüket.”¹¹ Az idézetek sora világosan bizonyítja Márai tisztánlátását, s ha ehhez hozzávesszük, hogy a visszaemlékezés szerint az író a müncheni napokban az Ulysseszt ejtve saját néven olvasta be napi (!) előadásait, kétség nem maradhat a magyar forradalomhoz, a magyar szabadság ügyéhez való személyes és erős kötődése felől. „A világ sorsán belül bennünket elsőrendűen – vallja az 1954. április 11-ei *Vasárnapi Krónikában* –, ha nem is kizárólagosan a magyarság sorsa érdekel. Lesz-e szabadulás számunkra az atomkorszakban? [...] Hiszünk benne, hogy lesz [betoldás tőlem K. M.] szabadulás [...]. Az emberiség története során az önmegóvó erők végül mindig erősebbek voltak, mint a pusztító erők.”

A Napló szerint Márai november 7-én repült át Nyugatról a „Kelet térfogatába”, ahol nem szelíd hajnalpír, hanem vakító fény fogadja. Tizenhat órányi repülőt után München lehangoló látványa tárul elé: „Az utcákon félárbcra eresztett zászlók, gyászünnepe Magyarorszáért, tüntetők.”¹² Figyel és hallgat, hogy ott-honról menekülők beszámolóiból és a máshonnan érkező visszhangokból kiszűrhesse, milyen állapotba került az európai szellem a történeke hatására. A november 10-ei bejegyzésben több magyar menekült nyugati szolidaritásba vetett hitét és várakozásának szertefoszlását rögzíti. „Ha” abban a néhány napban, amikor az oroszok zavarodottsága miatt a vasfüggöny átjárható volt, az Egyesült Nemzetek

akár jelenlétével, akár katonai segítséggel támogatta volna a magyar forradalmat, talán elkerülhető lett volna a budapesti mészárlás, és „minden másképp alakulhatott volna”. A Nyugat azonban elmulasztotta a kedvező pillanatot, s a Kelet ismét erőfölénybe került. „Most már késő, ha akarnak is jönni” – mondja tárgyilagosan és nyugodtan az egyik szemtanú. S ez az indulatok nélküli tény- és véleményközlés, ez a feszített lélekjelenlét méltó az események eleven tartalmához, hangulatához és summázásához.

A november 8-a és november 25-e között elhangzó rövid beszámolókbán, a *Special Message* napi jegyzeteiben a hírhozók hangján folytatja. Kijelenti, hogy akár történt mulasztás, akár nem, „néhány napot nyert a Szovjet, amikor a világ kénytelen volt beérni a közvélemény és az Egyesült Nemzetek tiltakozásával”. A magyarság az elmúlt három napban megélte, hogy „sorsával egyedül maradt a világban”, ő azonban hiszi – s müncheni események ebben csak megerősítik –, hogy „az első hűdöttség múltával” a magyar ügy egyetemes emberi üggyé válhat (november 8.). Feszülten figyeli a külpolitika alakulását. Kezdetben „az elmúlt huszonnégy óra” híreihez köti magát, s leplezett örömmel nyugtázza, hogy sejtése beigazolódott, hiszen „Magyarország sorsa elindított egy láncreakciót, amely a tiltakozás, a számonkérés, a beavatkozás minden hangját megszólaltatta a világban”. Az Egyesült Nemzetek közgyűlésén az amerikai képviselő a szovjet csapatok kivonását, az olasz pedig „nemcsak megfigyelők, hanem rendőri erő kiküldését” is követelte. Az Egyesült Amerikai Szakszervezetek elnöke, Meany táviratban kérte Eisenhower a magyar helyzetbe való beavatkozásra, s a Nemzetközi Jogász Szövetség francia tagozata állást foglalt a „Kádár-különítmény” jogtalanságát illetően. Szerinte Európában – a semleges Svájcban és Svédországban is – „tiltakozó tömegek” ostromolják a kommunista székházakat. Két világot vetett egymásnak a „magyar tragédia” – az egyik oldalon „a világ szolidaritásának földrészeket átfogó védelmi arcvonala”, a másikon az ügyet elítélő nyugati kommunisták állnak –, s a döntés kényszere és felelőssége fellobbantotta a világot (november 9.). A krónikás bár megemlíti, hogy az ENSz közgyűlése elfogadta „a szovjet csapatok azonnali kivonását” és „megfigyelők kiküldését”, a helyzet stabilizálását mégis a Budapestre utazó szovjet politbüro tagjaitól várja, akiknek be kell látniuk, amit a nyugati társaik a sajtóban már elismertek, hogy „ez a forradalom nem a nyugati hatalmak biztatására”, hanem a „kommunista rendszer kegyetlenségei és igazságtalanságai” miatt következett be, továbbá meg kell érteniük, hogy a „szellemi bojkott”-ot egyre hevesebben követelő európai közvélemény veszedelmet jelenthet számukra (november 10.). „És most megszólaltak az írók” – jelenti a krónikás. Előszörban „a magyar íróknak feleltek, de válaszuk olyan erővel szólalt meg, mint egy szellemi atomrobbanás”. Egymás után adtak hangot annak, hogy a halálos nyavalyát terjesztő, alapjaiban emberellenes rendszerrel nem lehet megengedő és halogató politikát folytatni. Sartre „felordított”, Camus¹³ „vészkiáltás”-a a világ „szellemi energiái”-t a magyar merénylet elleni összefogásra szólította. Bizonyos, hogy „a humanista megértette, hogy nincs többé feladata a világban, ha a humánusot nem védi meg a cselekvő hatalom”, így válasza nemcsak a magyar íróknak,

hanem önmagának, a Szovjetnek és a kötelessége előtt tébláboló Amerikának is szól (november 11.). A két szembenálló hatalom egyaránt súlyos sebeket kapott: a Nyugat „a békés együttélés legendája”-t, tekintély- és hitelromlást szenvedett, a Kelet pedig morális és politikai csődöt jelenthet, hiszen a totalitárius diktatúrát terrorisztikus eszközökkel fenntartó bábkormányok erejüket veszítették. „A világvélemény büntudatos és iszonyodott ocsúdásának nyugati visszhangját nem hallotta a világ”, de amivel egy kis nemzet szembesítette a világot, az elől most már nem lehet kitérni: „a Nyugat számára a végső lelkiismereti számvetés, a szovjet számára a megdöbben menekülési kísérlet korszaka” kezdődött (november 12.). A budapesti rádió híradásának kommentálása után, miszerint a Kádár-kormány végre hajlandó a nyugati segélyszállítmányokat az országba engedni, a krónikás a magyar forradalom spirituális hatását árnyalja. Figyelmét továbbra is azokra a szellemi alkotókra szegezi, akik nem féltek kimondani, hogy akkor, amikor a Nyugat a szabadság eszméjét magára hagyta, lelkük alapján remegett meg. „Camus felhívása, Sartre fájdalmas felhördülése, Silone és Moravia, Jules Romain, Breton, Maurois, Duhamel szenvedélyes felszólításai, melyeket a világ lelkiismeretéhez intéztek, a nyílt levél, amely Stephan Spender, Carlo Smid és Denis de Rougemont mélyen megrendült szavait tolmácsolta, mindezek a hangok, vallomások, könyörgések és tiltakozások első jelei csak annak, hogy a magyarság védelmében egy szellemi arcvonala van kialakulóban az egész világon.” Az alkotók, akik számvetést tartanak és számon kérnek, együttes kiállásukkal az eszme mellett és a magyarokért tüntetnek (november 13.). Ezt a spirituális frontot – „szellemi Vöröskeresztet” – erősítik – „segítik elevenen tartani és tovább mozgósítani” – azok a külföldiek, akik az elmúlt napokban szemtanúi voltak a forradalomnak, s most hazatérve, a magyarok morális erejéről, követeléseik – ti. oroszok távozása és az önrendelkezés joga – melletti kitartásról, valamint arról számolnak be, hogy az események valószínűleg a szovjet világban is változást eredményeznek, hiszen a szovjet katonák „látták és megélték, hogy egy nép elutasítja a rendszert, amelynek ők [...] éppen úgy áldozatai, mint azok, akik a tankokkal szemben fegyvertelenül szabadságot követelnek” (november 14.). Annak az aktuális politikai és szellemi híreket egymásba indáztató, polifonikus magyar rekviemnek, amely a napi kommentárokból kibontakozik, legmegindítóbb felütésű darabjában az első vöröskeresztes segítséggel halottak napján magyar földre érkező orvos mondja el a látottakat. „A temetőben, mindenütt az út mentén, mécses égtek, és a falvak-városok ablakaiban gyertyafények lobogtak. A vöröskeresztes karaván tagjai [...] megértették, hogy ezek a lobogó gyertyafények az ablakokban a halottak emlékét gyászolják, akik az elmúlt napokban, a szabadságharc ütközeteiben estek el, és talán temetetlenül vagy sietősen elföldelt sírokban nyugosznak valahol.” A szemtanú állítása szerint az élők őszinte és bensőséges egységben, „elszánt céltudatosság”-gal küzdenek az oroszok ellen: magatartásuk, amely a Musa Dagh-i törzsi készültségre emlékeztet, morális blokád alá vonta a betolakodókat. „A megvetésnek, a morális izolációnak, az erkölcsi zárlatnak olyan gyűrűje veszi körül az oroszokat, amellyel a fegyverek nem tudnak megküzdeni” (november 15.). Az erkölcsi ellen-

állítás első arcvonalbeli helyzetjelentése után a krónikás ismét az európai alkotók megmozdulásaira figyel. A szellemi fronton az írók után a filozófusok is megszólalnak. Ezúttal a spanyol Madariaga faggatta nyílt levélben a világ lelkiismeretét arról, hogy miért felel a történetekre az Egyesült Nemzetek ilyen vontatottan. A számonkérésre a címzett még nem, a keleti blokk azonban a maga módján már válaszolt: Eisler propagandafőnök a kelet-berlini ifjúsági gyűlésen a forradalom előtti magyar életszínvonalra vonatkozóan kitérően nyilatkozott, s azt mondta, hogy az ott élők „túl sok nyugati újságot olvastak”, a szovjet bevonulással pedig a kommunista szféra megmutatta, vele nem packázhat büntetlenül senki, mert megvannak az eszközei – fegyverei és atombombái – érdekeinek védelmére (november 16.). Tito hallgatása e tekintetben még beszédesebb. A magyar szabadságharcot „jogos”-nak és „szükséges”-nek ítéelő beszédében nem mondta, mert „nem mondhatta ki”, hogy nem egy rendszer – a sztálinizmus –, hanem az Eszme bukott meg. „Budapestben e napokban a szabadsághősökkel egy időben eltemettek egy fantomot. Ez a fantom a kommunizmus.” A szélsőséges, keleti blokkban elterjesztett moszkvai típus mellett a szelídebb változatokat: a „nyugati kávéházi”-t, az „espressokommunizmus”-t, a „szalonkommunizmus”-t és „a jóhiszemű emberek utópista kommunizmusá”-t is átértékeli a világ. S aki figyel, láthatja: a magyarok által kezdeményezett perben az Eszmét vonták a vádlottak padjára, „amelynek lényege, hogy tartósan csak fegyverrel és terrorral alkalmazható, mert hiányzik belőle minden emberi ösztönzés” (november 17.). A magyarok pusztulásáról most már nemcsak szemtanúi híradás, hanem az a külföldi moziban levetített dokumentumfilm is beszámol, amely a mosonmagyaróvári mészárlás áldozatainak megrendítő temetését rögzítette. „Fejkendő öreg és fiatal asszonyok, fedetlen fejű férfiak állanak a késő ős csapzott, hervadt temetőkeri fasorának lombozata alatt. Az idő esős, a frissen ásott sírok földje agyagos, sáros. Papok hajolnak a koporsók fölé, beszentelik a halottakat. A nép hallgat. [...] A képen sovány, beesett arcokat, karikás szemeket látni. A ruházat viseltes. A magyar nép áll itt, a világ és a koporsók előtt.” Az első mozgókép, amely átjutott a vasfüggönyön megdöbbenő, mert szótlank a szereplők. Csendes részvételükben sors és tapasztalat keserűsége ötvöződik. Egy nép, amit semmibe vettek és semmivé tettek, amelyet kifosztottak javaiból és fiaiból, a megnyitott testű szülőföldre tekint. Nem hitt és nem bízott abban, hogy a „Szabadság kísértete” Poznan után szerét ejti a látogatásnak, hiszen annyi csalódásban volt már része eddig is. „Hazudott a politikus, amikor a pillanat jelmezében valamely hordó tetejéről szabadságot és kenyeret ígért. *Hazudtak az írók* (kiemelés tőlem – K. M.), amikor évtizeden át minden rigmusban énekelték a fülébe, hogy valamilyen csodálatos új világ van keletkezőben. Hazudtak az ő sorából való megtévedt vagy politikai ugorkafára felkapaszkodott sorstársai, amikor a szemináriumban, a kultúrkörben, az idegeket, eszméletet sorvasztó propaganda minden eszközével segítettek pépessé örölni lelkében a hitet, hogy ez a nyomorúság és szerencsétlenség lehet még másként is.” Hiteltelen lett körülötte a világ, tudta, hogy sorsa alakításában csak magára számíthat, ezért „az élők [...] és a holtak akarásával” ismét birtokba vette az országot, újra elfoglalta ezeréves

házját (november 18.). A krónikás két nap múlva hajdani, önként választott, második európai otthona színhelyéről, a nápolyi őrállomás biztosabb látványt nyújtó kilátópontjáról jelentkezik. Nem a hírhozók közléseit, hanem szemtanúvá válva saját, világban szerzett tapasztalatát mondja el abból a városból, amely több szállal kötődik a magyar sorshoz – Lajos király itt válaszolt a magyarság becsületét ért sérelemre, András herceg, „a nápolyi Johanna férje” földi maradványait a dóm rejti. „Kevés város van Európában, ahol a jelenkori történelem egyik legnagyobb tragédiája, a magyarság ellen elkövetett merénylet és árulás, olyan közvetlenül, olyan emberi megrendüléssel kap választ, mint ebben a különös, szenvedélyes városban, a mediterráneum partszegélyének e szépséges és nyugtalan őrhelyén.” Nápolyban, amely számára mindig is a föld köldöke volt, a kezdetre fókuszál. Perspektívája azonban már nem a régi: az értékcsuszamlást szenvedett világban már nem a múlt, az „ulyssesi küszöb”, hanem a jelen, az új kezdet lehetősége érdekl. Ebből a szemszögből pedig joggal mondhatja, hogy „itt végződik Európa”, s jelentheti ki meggyőződéssel, mintegy profetikus hangon, hogy nem Berlin, London vagy Párizs az új középpont, hanem Budapest. „Európa – az igazi – Budapesten van, ahol az emberek véreznek, hálnak, a házak füstölnek, vagy fűtetlen szobákban éhezõ emberek élnek, mert helytállottak Európáért.” A tartalomvesztett földrajzi helyett lényegi-morális kezdetetelve meg egyszersmind a világ hitelesítő hangját fürkészi. Amire az „írók”, a „költők”, a „művelt proféták” szinte azonnal reagáltak, az itt, Nápolyban a Szent Brigitta utcai templomban különös értelmet kap. Egy hangszóróval felszerelt autó kiáltja városszerte: „Ungheria, Ungheria!”, s az olaszok „rekedten” és féltőn ismétlik a szót utána. A templom előtt, egy magyar színekkel letakart asztal körül emberek tolonganak, hogy aláírják a kihelyezett ívet. Bent pedig a pap, „sápadtan”, ég felé emelt kézzel áll az oltár előtt, áldozati szertartást mutat be. Az ország nevét és még egy szót kiált: „Mortificatione!” Az emberek térdepelnek, „sokan sírnak”, mert megértették, hogy „nincs megváltás önfeláldozás nélkül” (november 20.). Rómában a lapok az Egyesült Nemzetek főtitkáranak egyiptomi útjáról és Togliatti nyilatkozatáról írnak, aki „helyeselte” a magyarok követeléseit, ugyanakkor „érthetőnek találta”, hogy a szovjetek a fegyveres megszállás mellett döntöttek, hiszen „a rendet – szerinte – másként nem lehet ott helyreállítani”. Mélyen az emberek lelkében, kevésbé hangosan egy másik meggyőződést érleltek az események. Itáliában, „abban a nyugati országban, ahol leghatalmasabb a kommunista párt”, s „ahol a magyart nemcsak tisztelik, hanem [...] családi őszinteséggel szeretik” is, az emberek megértették, hogy az emberszabású kommunizmus terve végleg megbukott. „Egy nép mélyen megértette e napokban, hogy nem lehet büntetlenül meggyilkolni azt, akit szeretünk” (november 21.). Egy olasz író alakja villan elő, aki újságkivágásokat mutogat beszélgetőtársának, a krónikásnak, s elmondja, hogy egyre több a manifesztum, hiszen a franciák és az olaszok után csakhamar a svájciak és az angolok is élni fognak a szabadság adta lehetőségekkel. „Látta a »Figaró«-ban Mauriac nyílt levelét, amellyel a magyar írók segélykérőjére 14 felelt? Szép írás”. A magyar tragédia azonban azt bizonyítja, hogy hiába adta közre száz olasz kommunista már október 29-én vagy

egy héttel később néhány olasz író – többek között Moravia és Silone – kiáltványát a magyar forradalom jogosságáról, hasztalan lépett ki Salvatore Quasimodo a béke világtanácsból: a szavak nem hoztak tetteket. Az írástudó felismerte, hogy manifesztumok helyett „szellemi éhségstrájkot” kell kezdeni, s akkor talán – a nyugati kultúra tetszhalála láttán – a felelős nagyhatalmak megteszik a megfelelő lépéseket. „Ez a nyugati szellemiség – mondja – soha nem biztatta lázadásra, fegyveres felkelésre a rab népeket. De az igaz, hogy minden nyelven és minden műfajban évtizeden, sőt évtizedeken át biztosította a világ elnyomott népeit, hogy van nyugati műveltség és keresztény szolidaritás. Most itt a pillanat, amikor bizonyítani kell. [...] A nyugati szellem kezdjen sztrájkot” (november 22.). A „felháborodás” és a „részvét” még nem igazi „ocsúdás”, csak „indulat”, a hirtelen támadt szerencsétlenségre adott ösztönös válasz – folytatja a diplomata ott, ahol az író elhagyta. „Régebben azt mondtuk, Róma egyike Európában a jó kilátóhelyeknek, mert dombokra épült [...] Ez igaz is. Róma elég messze van a vasfüggönytől, hogy a szemlélőnek itt távlata legyen az eseményekhez. És nincs olyan közel, hogy megzavarja a szemlélőt a közvetlen benyomások tömege.” Talán épp ezért látogatott ide a krónikás... Mindenesetre a beszélgetés meggyőzi arról, hogy a felelős pozícióban levő ember tisztán látja, „hogyan a magyar ügy létkérdés Európa számára”, ezért nem érdektelen az ázsiai népek magatartása és a szovjet belső helyzet alakulása a kommunista diktatúra szempontjából. Ha ugyanis a megerősödött státusú hadsereg nem akar új diktátort – ez a szovjet belügy „gyenge pontja” –, akkor az ideológiai válság keletkezését a hívő s most krokodilkönnyekeket hullató kommunisták sem tudják megállítani. „A feladat ez: túl kell élni. [...] Aztán mindent el kell követni, hogy azok, akik meghátráltak a világban a magyar kérdés elől, kényszerüljenek cselekedni.” A magyarság fennmaradása pedig szükségzerű – legalábbis a logika erre enged következtetni –, hiszen ez a kis nép „a század nagy perében minden következménnyel vállalta a tanú szerepét” az európai értékek oldalán (november 23.). A magyar határról érkező pap fagyoskodásról, éhezésről és a tartalékok hiányáról panaszkodik. „Lelki vigaszt csak eleven embereknek lehet nyújtani” – mondja, s a magyaroknak most nem spirituális, hanem valódi táplálékra van szükségük. Ahhoz, hogy túléljék ezt a „tatárdulás”-ra emlékeztető megpróbáltatást, a segélyszállítmányok célba érkezését kell biztosítani. Az európai értelmiség „lelkiismereti válsága” nyavalygásnak tűnik e valóságos testi kínok mellett, amit a többség a jövő reményében nagy erővel igyekszik átvészelni. Utolsó mondataival mintegy búcsú(s)zóra – „Szakszerűen kell cselekedni. Túl kell élni.” – Európa és a magyarság létét egyaránt megszenteli (november 24.).

A krónikás napi híreibe legtöbbször beleszőtte saját emlékeit,¹⁵ hitét és vágyát az események kapcsán. Az utolsó alkalommal előlép a rejtettségből, és saját hangon folytatja szomorú, ugyanakkor lélekemelő feladatát. „Minthogy az emberek e napokban nem tudtak válaszolni, Istennel beszéltem. Ezt mondtam neki: »Mindenhátó Isten, irgalmazz nekik és könyörülj rajtuk.«” A római Szent Péter bazilika csendjében, mivel a történetek végső értelmét keresi, szótlannul fúrja tekintetét Michelangelo Piétájának kompozíciójába. A reggeli megvilágításban a női arc pá-

ratlan lelkierőre valló komolyságát és indulatmentességét csodálja. „Van egy foka a fájdalomnak, amikor az emberi öntudat kikapcsol [...] ezt a pillanatot mintázta meg” az alkotó, s ettől a „néma kőarc”-tól kap magyarázatot, útmutatást és egyben megnyugvást a felkavart szemlélő. Megérti, hogy a női tekintetben nem mások számonkérése és felelősségre vonása s legfőképpen nem az isteni gondviselés tagadása, hanem irgalom tükröződik. Emberpróbáló helyzet legfőbb gyógyírja ez: „nem a sopánkodó, lelkendező szeretet, hanem a szakszerű, gyakorló, szívós irgalom”. Saját bevallása szerint életében először ekkor, immár megvilágosodott értelemmel, „szó szerint” mondta el Miatyánkot, különös nyomatékkal azt a mondatát, amit eddig, valahányszor elhagyni kényszerült az otthonát, mindig keserű szájjal és indulatosan ismételt. Végre megnyugodott, s a Hiszekeggyel folytatta, amit személyes vallomással toldott meg: „Hiszek Egy-Istenben, a világ Teremtőjében. De nem hiszek többé abban, hogy mindazért, ami történik a világban, a felelősséget át lehet hárítani az isteni gondviselésre. Én vagyok a felelős, én, te, ő.” Megértette, hogy az elmúlt napok csapkodó vádaskodásai mögött mintegy halványan és szótlanul egy másik Mária-arc is felderengett: a „figyelmes és közömbös”, mégis nagyon szenvedő Hungáriáé. „Megértettem, hogy a felelőség a miénk. Nem lehet többé elbújni kérdéseinkkel az isteni Gondviselés mögé. Napról napra, óráról órára cselekedni kell, személyesen. Adni, segíteni, erősíteni, tanítani, rejteni, vigyázni éjjel és nappal. Túlélni. És aztán azok, akik túlélnek, mondják el a Miatyánkot. Mondják ki, minden következménnyel ezt a mondatot: »És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.«”

A napi kommentárok két ponton, az olasz városképek, valamint a szűkebb magyar és a tágabb európai otthon kényszerű elhagyásához fűződő gondolatok tekintetében korábbi, a '40-es évek végi, '50-es évek eleji naplóból jól dokumentálható előzményekre mutatnak. Az 1956-os magyar forradalom hatására a krónikás-író Márai személyes és ezzel együtt európai identitása – a hitvallás szintjén bizonyosan – megerősödött. Ezt követően, az 1956. december 2-án elhangzott *Vasárnapi Krónika* tanúsága szerint, a magyar írókról alkotott kemény ítéletét is felülvizsgálta. Perdöntő gondolatát csak nehezen mondta ki, s mintegy megkésve küldte egy hazatérő menekült után: „»Mondd meg a magyar íróknak, hogy ők győztek. Ezt is jobban tudják, ők, az otthoniak, de azért csak mondd meg nekik. Olyan különösen és titokzatosan győztek, mint talán még soha szellemi erő az emberi történelemben.« Ezt akartam mondani, de a menekült már kívül volt az ajtón.” Elismeri, hogy a hazai írástudók egy csoportjának, azoknak, akik „lelkük erejével megszólaltatták október 23-át”, nagy szerepük van abban, hogy egyrészt az emberek „sokkal tudatosabban mozognak, cselekszenek, mint a múltban”, másrészt a magyarság „titokzatos központtá” változott. A jövőben az ő feladatuk lesz, hogy beszámoljanak a történelekről, és ne engedjék, hogy a keleti és nyugati világban egyaránt csalódott nemzet „lelki semlegesség”-be húzódjon: „az írók egy napon, ha megszólalnak, kénytelenek lesznek megértetni a magyarsággal, hogy nem lehet érzelmileg, sem magatartással elszakadni a világtól. Akkor sem, ha a világ olyan, amilyen. [...] Meg kell menteni egy szabadságharc eredményeit, és ugyanakkor

meg kell menteni a magyarságot önmaga és világ számára.” Az íróknak, a múltbéli rövid hallgatás után, ismét szövegezőkké, nevelőkké és lelki gyógyítókká kell válniuk, hiszen ők, akik egy nemzetet vezettek „a szabadság felé”, mondhatják csak meg, „hogyan kell élni [...] a szabadsággal”. ❧

J E G Y Z E T E K

- 1 Vö. Békés Csaba: *Európából Európába – Magyarország konfliktusok keresztütiében, 1945–1990*. Bp., 2004. A kötet – szerzője 1991-től az 1956-os Intézet munkatársa, 1999-től pedig a Hidegháború-történeti Intézet igazgatója – újabb, angol, amerikai és orosz levéltári forrásanyag ismeretében reflektál az 1945 utáni, Magyarország helyzetét befolyásoló világepolitikára.
- 2 Révész Béla: A felszabadítási stratégia csődje – Szabad Európa Rádió. In *Rubicon*. A szerző példaként a Reflektor rovatában publikáló Mikes Imre (Gallicus) egyik fegyveres ellenállásra buzdító, 1956. november eleji előadását idézi: „Ne add ki tehát fegyveredet, [...] ne add ki kezedből, szabad magyar! Ne add fel őrhelyedet, bármennyire instálnának is, hogy térj haza, mert ez az őrhely a kivívott szabadság és függetlenség végvára.”
- 3 Id. 26.
- 4 Márai Sándor: *Föld, föld*. Bp., 2002, 25.
- 5 Márai Sándor: *Napló, 1945–1957*. Bp., 1990, 10.⁶
- 6 Márai Sándor: *Föld, föld*. Bp., 2002, 45.
- 7 Id. 45.
- 8 OszK SzER FM 3/11766 106. J [...] a szabadulásért és a szabadságért mindig nagy árat kell fizetni. Szabadságot nem lehet kívülről, másoktól kapni.” Az ismerős tekintetű, díszőrséget álló katonával ellentétben az idegen arcú „vörös katona nem hozhatott szabadságot a magyar népnek, mert neki sincs”.
- 9 Az 1953. júl. 22-ei Nyugati Levél (Letter from the West) tanúlsága szerint, ha a hazai *Csillag* témahiányról panaszkodik, akkor elképzelhetetlen, hogy „a fiatal magyar írók lélekben feladták a bírálat igényét, a fogalomtisztázás és a stílus szenvedélyes becsúgyát. A megfélemlítés, a csábítás, az átnevelés [...] megzavarhatott nyugtalan lelkeket, de az egész, az a személy- és időfölköti lelkiség, ami volt a magyar irodalom a múltban, s bizonyosan eleven a lelkek mélyebb öntudatában ma is, nem sorvadt el.” Majd hozzáteszi – 1953-ban (!), a kommunista írók eszmélésének kezdetén –, hogy „totalitárius korszakban [...] remélhetjük, hogy a szellemi erőszaknak legmélyebbről, legigazibban mindig a lenézett és kigúnyolt »stilisztá« tudott ellenállani”, ő tudott „legtovább élni” azzal lehetőséggel, amit a „szellemi és emberi párviadal fegyvere”, az egyszerre „írószerszám” és „vívó” stílus nyújtott. Elismeri, hogy a magyar írók az elmúlt évtizedben „hallgatás és megszólalás között kínos és keserves utat jártak be”, s azt is, hogy „Értelem és Propaganda” tragikus-fájdalmas „Párbaját” – a jelek szerint – nem vívta eredménytelenül” a műkedvelővel szemközt álló stiliszta.
- 10 Thassy Jenő: A botcsinálta október 23-ai eseményeket követően Thassy Jenőt Münchenből utasították, hogy tudósítson a „magyar Amerika” megmozdulásairól. „A nagyvárosokban, New Yorkban, Clevelandban, Pittsburgban, Chicagóban a magyarok tüntetések szerveztek, amelyeken szabadságot követeltek az otthoniaknak, és a városok nem magyar lakossága is csatlakozott hozzájuk” (355). Önéletírásában megemlékezik Loláról – (unokatestvére, Inkey Péter révén ismerkedett össze vele) –, akiről Kosztolányit azt írta, hogy alakját „láthatatlan muzsika lengi körül”. Máraival való kapcsolata korábbra nyúlik: ludovikásként gyakran látta a Krisztina Étteremben Mezey Máriával ebédelni; s az akkor még fiatal író 1936-ban édesanyjánál is teázott: „...egy tanítim hozta magával, báró Luzsénszky Sascha, aki a maga idejébe „nagy nő” volt, gazdag tapasztalataihoz a fiatal Márai Sándor is hozzátartozott” (290). Később rádiósként volt alkalma megfigyelni az író New York-i munkatársakkal szemben tanúsított arisztokratikus tartózkodását:

„Szerkesztőségünkbe minden csütörtökön prominens látogató érkezett, aki egyetlen elegáns kis meghajlással mindenkit üdvözölt, de jövele kizárólag szerkesztőnknek, Saly Dezsőnek szólt, aki a helyéről felpattanva, tisztelettel üdvözölte. A vendég ritkán ült le, az üvegajtónak támaszkodva csevegett egy ideig, majd egy lezárt borítékot helyezett az íróasztalra, amelyben heti írása volt, és az a hangszalag, amelyre azt saját maga ráolvasta. A látogató Márai Sándor volt. Odahaza dolgozott, másodpercnyi pontossággal (9 perc 52 másodperc, hogy a bemozdó rámondhassa: »Candidus Vasárnapi levelét hallják most«) (Id.). Kortársai szerint elefántcsonttoronyban élt, de barátja, Saly Dezső érezte a rideg külső alatti melegsívűségét: „De nekem – mondta Dezső – jó kapcsolatom van vele, mert diszkréten bár, de lángoló patrióta, mint amilyenek általában a ki-sebbségi magyarok. Nem hiába jött Kassáról” (291).

11 Id. 371.

12 Márai Sándor: *Napló, 1945–1957*. Bp., 1990, 308.

13 Camus híres kiáltványával kapcsolatban vö. *Az „állj fel torony” árnyékában – Magyarok francia földön*. Szerk. A. Szabó Magda és Ablonczy László. Veszprém, 2003, 383.

14 Háty Gyula, az Írószövetség elnöke 1956. november 4-én, a második szovjet intervenció napján, Tildy jóváhagyásával olvasta fel a rádióban magyarul – illetve segítői egyéb világnyelveken – az alábbi szöveget: „*Figyelem! Figyelem! Figyelem! Kedves hallgatóink! A Magyar Írók Szövetségének felhívását hallják: Itt a Magyar Írók Szövetsége! – A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiajához, tudományos egyesületéhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek!*” (Háty Gyula: Született 1900-ban. Bp., 1990, 412.)

15 A november 24-ei kommentárban ezt írja: „De ne feledjük el, hogy az ostrom idején, tizenkét évvel ezelőtt, Budapest és a vidék népe közel három hónapon át súlyosabb körülmények között élt, és túlélte e hónapokat. Akkor nem volt a budapesti házakban víz, nem volt villamosság, sem gáz, és éjjel, nappal bombázták a várost. Igaz, hogy az ostromra akkor felkészült Budapest, mindenki tárolt valamelyes élelmet.”